

Gerard Walschap: Belgisch Congo als utopische maatschappij

Luc Renders

Universiteit Hasselt

Als men ziet wat geld hier verdiend wordt met het werk van de negers en met de producten van hun land, dat toch hun land is, is men niet fier op de christelijke beschaving. Zij verbetert natuurlijk de levensconditie van de neger maar niet omdat zij dat wil, alleen maar omdat het niet anders kan. Als de neger van dag tot dag meer zijn pover deel eist van de rijkdom vindt zij dat triestig en reclameert. Ninetteke lief, als ge de kerk van de Scheutisten tussen al die smerige koten zaagt staan, zoudt ge precies zoals ik met schaamte en bitterheid denken: ge hebt hier uw grote bakstenen schuur gezet en de industriële uitbuiters hebben ze mee betaald, om dat arm kinderlijk volk te leren dat ze tevreden moeten zijn met hun lot en eerst in de hemel zullen beloond worden, want zolang ze dat geloven zullen ze gedwee blijven werken voor de uitbuiters [...] [G]ij zijt medekapitalisten geworden en gij zult hier met de uitbuiters binnen de honderd jaar buiten vliegen. De bitterheid, de haat tegen u zal heftiger zijn dan tegen de industriëlen, want die zijn er nog voor uitgekomen en gij hebt het onder het mom van de godsdienst gedaan.

Bovenstaande ontnuchterende maar al te optimistische analyse van de Belgische aanwezigheid in Congo maakt Walschap in een brief van 22 april 1951, geschreven in Leopoldstad en gericht aan het thuisfront. Van eind maart tot midden juni 1951 maakte hij op uitnodiging van het Ministerie van Koloniën een reis naar Congo. Nog voor zijn aankomst ter plaatse had hij reeds het plan opgevat iets over zijn reis te schrijven. Na zijn terugkeer zal Walschap op vakantie in Nice aan *Oproer in Congo* beginnen werken om tegen het einde van 1951 "met de eerste geut klaar te zijn."

Voor Walschap speelde ook mee dat hij met het schrijven van zijn Congoroman de droom van zijn broer Alfons, die missionaris in Congo was, kon verwezenlijken. Alfons, die enkele verhalen had geschreven en een Congolese mis gecomponeerd, was zinnens om een roman over Congo te schrijven. Zijn vroegtijdige dood in 1938 ten gevolge van een tropische ziekte verijdelde dit plan. In Congo bezocht Gerard Walschap de missiepost waar Alfons gewerkt had. Aan de kamer van zijn broer was er niets veranderd. Zijn bezoek trof hem diep en inspireerde hem tot het opzetten van zijn koloniale roman: "In zijn kamer kwam het verlangen in mij op zijn Kongoroman te schrijven en, door de onverklaarbare zekerheid dat ik daar reeds was geweest, ook het vertrouwen dat ik dit zou kunnen. Ik had ook zeven jaar lang met hem over Kongo

gecorrespondeerd." *Oproer in Congo* verscheen in 1953 en werd in 1954 met de driejaarlijkse prijs voor koloniale letterkunde bekroond. Het Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut dat de prijs uitreikte had blijkbaar geen moeite met de kritiek op de kolonisatie die Walschap erin verwoordde ondanks het feit dat de prijs ingesteld was "ter verspreiding van het koloniale denkbeeld". De bekroning lag voor de hand omdat de receptie van de roman erg positief was en Walschap als gereputeerd schrijver nauwelijks concurrentie had.

De recensenten laten zich lovend uit over *Oproer in Congo*. Alleszins voor de thematiek is er niets dan lof. De lezer moet er echter vrede mee kunnen nemen dat *Oproer in Congo* een ideeënroman is waarin de ethische boodschap de overhand haalt op de epische uitwerking: "Wie dit doet met *Oproer in Congo* zal ervaren dat hij te doen heeft met een roman die overtuigt door de echtheid van de ethische impuls en de superioriteit van de literaire vormgeving" schrijft Bert Ranke in 1954. Ook lang na de onafhankelijkheid van Congo blijven de critici grotendeels positief over *Oproer in Congo*.

Slechts enkelen oordelen minder gunstig. Voor Ton Anbeek laat Walschap zich in zijn Congoroman kennen als "een wat halfslachtige relativist die uiteindelijk toch voor de doorvoering van westerse waarden pleit." Bambi Ceuppens drukt zich scherper uit: "De publicatie van Gerard Walschaps roman, *Oproer in Kongo*, in 1953 wekt veel beroering en stemt vlamingen (sic) tot nadenken over sociale toestanden in Congo, al betreft het, veel meer dan *Uncle Tom's Cabin*, een boek met een wezenlijk conservatieve boodschap."

De waardeoordelen over *Oproer in Congo* hebben vooral te maken met de beoordeling van de strekking van de roman. Dat in de koloniale periode Walschaps begripvolle kritiek positief onthaald werd, is vanuit het tijdsbestel en de toen heersende waarden verklaarbaar, dat er echter in het postkoloniale tijdvak niet meer kritische geluiden gehoord worden is dat veel minder. En dit des te meer omdat Walschap standvastig gebleven is in zijn overtuiging. Hij is steeds de Belgische kolonisatie blijven verdedigen. Onmiddellijk na de onafhankelijkheidsviering op 30 juni 1960 en het uitbreken van rellen schrijft hij in een brief: "van alle kolonisators hebben de Belgen het beste koloniatiewerk geleverd. Die stelling wordt niet verzwakt maar versterkt door de

onlusten uitgebroken na de onafhankelijkheidsverklaring en die ons niet kunnen ten laste gelegd worden doodgewoon omdat wij toen geen verantwoordelijkheid meer droegen." In zijn roman *Het Oramproject* uit 1975 drukt Walschap dezelfde sentimenten in nog heftiger bewoordingen uit. En in 1979 schrijft Walschap: "Van al de historische veroveraars hebben wij het minst vermoord, gebrand en geplunderd, het meest voordeel gebracht en onze wandaden het ruimst vergoed. Wij zijn de weldoeners van het mensdom en ons roept men op tot broederlijk delen. Het zijn onze broeders die nu zichzelf moeten redden zoals wij het hun geleerd hebben en mogelijk gemaakt, en zoals wij onszelf hebben opgewerkt zonder vreemde hulp." Voor zijn standpunt over de kolonisatie moest Walschap herhaaldelijk onder zware kritiek doorlopen.

Walschaps betuttelende houding staat in scherpe tegenstelling tot de harde veroordeling die hij in zijn brief vanuit Leopoldstad uitspreekt. Noch in *Oproer in Congo* noch in andere geschriften heeft hij zich zo scherp over de kolonisatie uitgelaten. Door de afzwakking van zijn standpunt doet *Oproer in Congo* erg gedateerd aan. Vanuit een postkoloniaal perspectief getuigt zijn houding van naïviteit, van een gebrek aan inzicht in de werking van het koloniale systeem en in de koloniale verhoudingen en van een onvoldoende vertrouwdheid met de Belgische koloniale geschiedenis en literatuur, zowel van de Nederlandstalige als van de anderstalige.

Oproer in Congo is een roman die de Belgische kolonisatie van Congo volmondig ondersteunt. Walschap klaagt met dit werk niet zozeer de kolonisatie zelf aan als wel de manier waarop ze gebeurt. Met een herschikking van de verhoudingen en vooral met de erkenning van zijn menselijkheid lijkt de zwarte meer dan tevreden te zijn. Dat een andere houding dringend nodig is, is het duidelijke signaal dat de schrijver de lezer meegeeft. Het beschavingswerk moet blijven doorgaan, maar moet, zoals uit het optreden van Moeder Imelda blijkt, met totale overgave gebeuren en door liefde geïnspireerd zijn. Hoewel het boek de discussie over de kolonisatie centraal stelt, bevestigt het uitdrukkelijk de meerwaarde van de westerse beschaving. Juist omwille van de superioriteit ervan is het volgens Walschap *the white man's burden* om deze beschaving uit te dragen naar minder ontwikkelde landen en continenten.

Het beschavingsargument heeft steeds als *raison d'être* van de koloniale aanwezigheid in Congo gegolden. Het is de drijfveer achter het beleid van de burgerlijke

overheid en de katholieke kerk en wordt als dekmantel gebruikt voor de economische uitbuiting van Kongo en de kerstening van de inheemse bevolking. Ook alle wantoestanden die het gevolg zijn van de kolonisatie, worden erdoor verontschuldigd. In de studie *Het koloniale in de literatuur* uit 1938 vertrekt Sylva De Jonghe van de volgende omschrijving:

Het koloniale is dat wat betrekking heeft tot de Kolonie, tot het wingewest, dat uitgebaat wordt door een meer gevorderd en meer beschaafd land, om door dit uitbaten die kolonie te beschaven en de bevolking op te beuren. Want, beschaving lijkt wel het eerste doel der kolonisatie. Beschaven heet scheppen van nieuwe en betere sociale toestanden en het verspreiden der grootste aller weldaden: de geestelijke orde, de kristelijke idée.

Hiermee is de teneur gezet. In de Nederlandstalige Congoliteratuur wordt doorgaans het primaat van de westerse beschaving bevestigd. Het onvoorwaardelijk geloof in een eurocentrisch en evolutionistisch wereldbeeld leidt onvermijdelijk tot de mythe van de beschavende kolonisatie. En dit in weerwil van het feit dat Leopold II gedwongen werd, door de openbaring van wantoestanden en misdrijven allerhande, om zijn privé-bezit in het hart van Afrika in 1908 aan de Belgische Staat over te dragen. Van deze onverkwikkelijke periode is in de Nederlandstalige Congo-literatuur geen weerslag te vinden. Integendeel, volk en schrijver lijken in dit verband aan collectief geheugenverlies te lijden. De lofzang op het beschavingswerk klinkt grotendeels onverstoord doorheen de Belgische koloniale periode en lang daarna.

Terwijl het overgrote deel van de Nederlandstalige Congo-literatuur het officiële beleid van de burgerlijke en kerkelijke overheden onderschraagt en er daardoor een grotere legitimiteit aan verleent, bestaat er, doorheen het hele koloniale tijdperk, een substantiële kolonialistisch-kritische stroming. Deze tegenbeweging heeft twee, wezenlijk verschillende, manifestatievormen. Aan de ene kant is er het literaire werk dat kritische geluiden laat horen zonder echter om de fundamenten waarop het kolonialistische denkkader berust op te blazen. Niet het einddoel wordt ter discussie gesteld, wel de manier waarop aan de weg getimmerd wordt. De betrokken schrijvers kunnen zich volledig vereenzelvigen met de noodzaak om de beschaving naar Congo uit te dragen maar zij hebben ernstige bezwaren tegen de manier waarop dat gebeurt.

Zij beogen cosmetische veranderingen. Een aantal missionarissen, zoals Alfons Walschap en Jac. Bergeyck, en bezoekers uit België, zoals Jan Schoup met zijn roman *Blanke boeien* uit 1934, hebben werken in deze trant geschreven.

De tweede stroming stelt zich op een radicaal anti-kolonialistisch standpunt door de kolonisatie als dusdanig te verwerpen. De blanke kan geen rechten op Afrika laten gelden; de beschavingsroep is slechts een holle slogan die door de realiteit volledig ontkracht wordt. De schrijvers die tot deze strekking behoren, nemen geen vrede met beleidsaanpassingen; voor hen is het kolonisatieproces op zichzelf totaal doelloos en onaanvaardbaar. Cyriel Buysse's verslagen van de zittingen van de *Gemeenteraad van Nevele* (1885 en 1886), *De zwarte kost* (1898), Henri van Boovens *Tropenwee* (1904), René Poortmans' *Moeder ik sterf* (1937) en Piet van Akens *De nikkers* (1959) behoren tot deze strekking.

Walschap past met *Oproer in Congo* in de eerste trend. In het licht van andere kritische stemmen over het Belgische beschavingswerk in Congo klinkt zijn kritiek echter bijzonder gematigd. Zelfs tot de veroordeling van de zwaarste excessen van de blanken wil hij niet overgaan: "Ik zal u niet richten, ik ben mens zoals gij." Het staatsapparaat en het rechtssysteem worden boven alle kritiek verheven en het geloof in de orde en de wet door de blanken ingesteld blijft ongeschonden. De zwarten aanvaarden gedwee het gezag van de blanken. De oproer is trouwens niet tegen het koloniale systeem gericht maar tegen enkele individuen die zich te buiten gegaan zijn. Zodra zij met de noorderzon verdwenen zijn en alleen de blanken overblijven die de zwarten goedgezind zijn, kan de rust weerkeren en weer tot de orde van de dag worden overgegaan. Johannes aanvaardt de status quo; hij bezegelt daardoor zijn eigen minderwaardigheid en de superioriteit van de blanken:

"Dat de blanken hier niet hadden mogen komen is een dwaasheid. Dat zij Congo moeten verlaten, dwaasheid. Congolees nationalisme, dwaasheid. Misschien kunnen de zwarten in twee drie eeuwen, zo ontwikkeld worden als de blanken, maar dan zullen zij nog altijd te kort schieten in werkkraft en ten achter blijven. Intussen zal de wereld één geworden zijn, en lachen met het verouderde nationalisme, gelijk de jonge Congolezen nu lachen met tovenaars. Blank en zwart zullen elkander altijd nodig hebben. Alle mensen over heel de wereld zullen

elkander altijd meer nodig hebben. Wat zij moeten bestrijden is al wat hun belet dat te begrijpen, al wat hun belet elkander lief te hebben."

Johannes praat op haast genante wijze het koloniale paternalisme goed.

Naast *Zwart en wit* is *Oproer in Congo* Walschaps enige werk dat op een feitelijke situatie teruggaat. De realistische achtergrond geeft een zekere geloofwaardigheid aan het verhaal, maar betekent niet meteen dat de roman een realistisch beeld van de Belgische kolonie schildert. Walschap belicht niet de koloniale situatie of de verhouding tussen blank en zwart maar alleen de houding van de blanke tegenover de Congolees. In Johannes wordt uitgedrukt wat volgens de schrijver de houding van de Congolees tegenover de blanke zou moeten zijn: een van dankbare inschikkelijkheid en gewillige dienstbaarheid. Dat Johannes een évolué is, is daarbij niet zonder belang: hij heeft tenminste het verstand en de ontwikkeling om in te zien dat de beschaving die de blanke brengt Congo ten goede zal komen. Johannes is de spreekbuis van Walschap zelf. Walschap heeft in hem aan zijn eigen denkbeelden gestalte gegeven. Dat de andere zwarten als grote kinderen worden voorgesteld, bevestigt de ongenueanceerde en eenzijdige voorstelling van de zwarten.

Oproer in Congo onderschrijft het Belgische kolonialisme en verschaft er een verdere legitimatie voor. De oproep tot een kolonisatie 'met een menselijk gelaat' tast immers de machtsverhoudingen niet aan. Walschap becristiseert allermint het koloniale systeem, alleen de individuele uitwassen die er het gevolg van zijn. Bovendien worden deze gerelativeerd – de Belgische kolonisatie was in vergelijking met die van andere landen goedaardig – en vergoelijkt – *collateral damage* is nu eenmaal niet te vermijden. Er zijn andere schrijvers die tegen de heersende trend in een veel radicaler standpunt hebben ingenomen. In het spoor van de overgrote meerderheid van kolonialistische literaire werken propageert en bevestigt Walschap in *Oproer in Congo* de mythe van de beschavende aanwezigheid van de Belgen in Congo.

Een interpretatie van *Oproer in Congo* vanuit postkoloniaal perspectief kan alleen maar tot een ongunstig oordeel over de roman leiden. De ommekeer van Johannes en zijn slaafse onderwerping aan het blanke kolonialisme – hij trekt zelfs een avondpak van Celestin aan om in het gezelschap van de blanken te mogen vertoeven – zijn als incorrect bewezen door de geschiedenis en ondertussen volslagen onaanvaardbaar en irrelevant

geworden. Het is trouwens bijzonder ironisch dat 1953 het jaar is waarin België het besluit nam om het manifest van de universele rechten van de mens wel voor België te aanvaarden maar niet voor Congo.

Als koloniale roman is *Oproer in Congo* een kolonialistisch tijdsdocument, zoals ook de recensies en andere positieve commentaren dat zijn. Dat geen enkele recensent destijds bezwaren aangetekend heeft tegen het ongeloofwaardige verloop van de roman, of erop gewezen heeft dat de Belgische koloniale geschiedenis allerminst een fraaie geschiedenis is, dat de rol van de staat, van de kerk en van de kolonisten, zowel van de plantagehouders als van de industriëlen veel minder idealistisch was dan Walschap voorhield, roept nogal wat vragen op. Het geeft aan dat schrijver en criticus tot dezelfde kerk behoorden en hetzelfde kolonialistische geloof beleden.

Naast een (post)koloniale lezing is ook een andere, minder cassante interpretatie van *Oproer in Congo* mogelijk namelijk als een roman die de koloniale situatie slechts als uitgangspunt neemt en die niet zozeer commentaar levert op het Belgische kolonialisme maar eerder gestalte geeft aan het wereldbeeld van Walschap. De roman zegt dan weinig over Congo maar veel over de schrijver Walschap. In *Oproer in Congo* zet Walschap dan zijn visie op de totstandkoming van een ideale wereld uiteen. Vanuit dit perspectief kon hij niet anders dan Johannes uit te beelden als een mens van goede wil die naar verzoening en vrede streeft. Voor Johannes als verbitterde en wrede opstandeling is er geen plaats in het aards paradijs van Gerard Walschap. In *Oproer in Congo* dient de koloniale situatie slechts als een exotisch decor en schetst Walschap niet zozeer de koloniale verhoudingen maar veel eerder zijn denkbeelden over de mens en de wereld. *Oproer in Congo* is dan geen buitenbeentje in zijn literaire universum maar maakt er integraal deel van uit.

Walschap heeft zelf herhaaldelijk gewezen op de eenheidsteneur in zijn werk : "Mijn romans bevatten mijn opvattingen, neigingen, beginselen, ervaringen. Ge moet van goede wil zijn. Ge moet trouwen. Ge moogt niet alleen blijven. Ge moet bij uw volk staan." In *Oproer in Congo* trekt Walschap de lijnen die hij in zijn andere werken uitgezet heeft verder door en meer specifiek zijn onwankelbare geloof in de beschaving en de vooruitgang. De koloniale situatie krijgt daardoor utopische eigenschappen.

Het is dan ook niet moeilijk om parallellen en overeenkomsten te vinden met andere werken van Walschap. Dit geldt zowel voor de problematiek die erin behandeld wordt als voor een aantal terugkerende motieven. Zo is de mythe van de mens van goede wil wellicht de meest kernachtige en essentiële uitdrukking van het wereldbeeld van Gerard Walschap. In *Moeder Imelda*, die herhaaldelijk met *Zuster Virgilia* vergeleken wordt, krijgt deze mythe de zuiverste uitbeelding in heel zijn oeuvre.

Walschap kon vanuit zijn wereldbeeld geen andere Congoroman dan deze geschreven hebben. Of zijn voorstelling van de koloniale verhoudingen en zijn eraan ten grondslag liggende schrijversproject de botsing met de realiteit kan doorstaan, is twijfelachtig. Kan men het een auteur echter kwalijk nemen dat hij een romantische idealistisch-utopische visie op de mens en de maatschappij wil propageren en zijn wensen voor werkelijkheid neemt?

Geselecteerde bibliografie

- Borré, Jos. 1990. *Gerard Walschap. Rebel en missionaris*. Antwerpen: Dedalus.
- Ceuppens, Bambi. 2003. *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op "blank" en "zwart" in Belgisch Congo*. Gent: Academia Press.
- Renders, Luc. 2002. 'Nikkerke en ikkerke. Nederlandstalig proza over Kongo.' In D'Haen, Theo (red.). *Europa buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Renders, Luc en Roos, Henriette (reds.). 2009. 'Kongo in die literatuur'. *Tydskrif vir letterkunde*, 46:1. Themanummer over de letterkunde over Congo.
- Van Hoeck Albert 1989. 'Ontstaan van de post-koloniale roman in 1959-1970'. In *Vlaanderen* 38:2, 82-89.
- Vermeulen, Julien (red.). 1989. Themanummer van het tijdschrift *Vlaanderen* over de postkoloniale Nederlandstalige roman over Congo. 38:2.
- Verthé, Arthur en Henry, Bernard. 1961. *Geschiedenis van de Vlaams-Afrikaanse letterkunde*. Leuven: Davidsfonds.
- Walschap, Gerard, 1953. *Oproer in Congo*. Amsterdam: Elsevier.
- Walschap, Gerard. 2002. *Brieven 1951-1965*. Verzameld en toegelicht door Harold Polis, Bruno Walschap en Carla Walschap. Amsterdam-Antwerpen: Nijgh & Van Ditmar.

Westerlinck Albert. 1970. *Gesprekken met Walschap. Deel 2: van Soo Moereman tot Het Avondmaal*. Hasselt: Heidelberg-Orbis.